

FARG'ONA–TOSHKENT MAQOM YO'LLARI

Suleymanova O'gilxon

Yunus Rajabiy nomidagi

O'zbek milliy musiqa san'ati instituti magistranti

Ilmiy Rahbar

Azizullah Aral

filologiya fanlari falsafa doktori(PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada Farg'ona Toshkent ijro uslublarini uning kelib chiqish tarixini, shakillanish jarayonlarini yoritib beradi. Bu yolda o'z mehnatini ayamagan ustozlar mehnati Xonliklar davridagi maqom san'atgadi islohotlar haqida suz yuritiladi.

Kalit so'zlar: maqom, ijrochilik uslublari, parda, usul.

Maqomotning uchinchi yirik yo'nalishi Farg'ona – Toshkent vohalari bilan bog'liq. Bu joylarda qaror topgan klassik musiqa tizimi umumlashtirilib “Farg'ona – Toshkent maqom yo'llari” deb yuritiladi. 20-30- yillarda ustozlar mazkur tizimga nisbatan “Shashmaqom”, “Olti yarim maqom” ga o'xshatib, “Chor maqom” (ya'ni to'rt maqom) atamasini ham qo'llaganlar va uning tarkibida “Bayot”, “Dugoh xusayniy”, “Chorgoh” va “Gulyori-shaxnoz” nomlari bilan yuritiladigan birikmalarni tushunganlar. Farg'ona – Toshkent Chormaqomi, Shashmaqom va Xorazim maqomlaridan farqli o'laroq, qismlari bir-biriga vobasta “qilingan turkum shaklida emas, balki umumiy nom ostida keladigan mustaqil kuy yo'llari tarzida namoyon bo'ladi. Shunga ko'ra ular “Dugoh I”, “Dugoh II”, “Dugoh III” yoki “Bayot I”, “Bayot II”, “Bayot III” kabi tartib sonlari bilan belgilanadi.

XIX asr oxirlari XX asr boshlarida Toshkent va Farg'ona maqomlarining har biri alohida maktab sifatida ko'rib mustaqil nomlar bilan yuritilgan. Jumladan “Toshkent maqomlari”, “Turkiston maqomlari” va “Farg'ona maqomlari” kabi tushunchalar istemolda yurgan. So'nggi paytlarda aniqrog'i I. Rajabovning “Maqomlar masalasiga doir” kitobi paydo bo'lishidan boshlab maqomotni yagona tizim shaklida ko'rsatish maqsadida “Shashmaqom” va “Xorazim maqomlari” bilan bir qatorda “Farg'ona – Toshkent maqom yo'llari” atamasi istilohda muqimlasha boshladi.

O'z mohiyatiga ko'ra, Farg'ona – Toshkent maqom yo'llari shashmaqom, Xorazim maqomlari yoki boshqa bir tizimning ko'chirmasi emas balki mushtarak maqomot negizida yerlik sozanda va bastakorlar tomonidan ishlangan shakildir. Parda va usul tamoyillarining o'xshashligi bilan bir qatorda kuy va ashullalarda Farg'ona – Toshkent shevasiga xoslik yaqqol sezilib turadi.

Qolaversa, bu uslubni to'satdan paydo bo'lgan deyish ham to'g'ri kelmaydi. Zero Farg'ona – Toshkent maqom yo'llarining asoslari puxta boshlanganligi sozanda va tinglovchilar ongida chuqur o'rnanib qolganligi mazkur an'analarning ildizlari uzoq zamonlardan kelayotganligidan dalolat beradi.

Tarixiy kitoblar musiqiy risolalar va adabiy tazkiralarda Farg'ona vodiysi hamda Toshkentdan chiqqan yetuk sozandalarning nomlari ko'plab tilga olinadi. Ularning san'ati mahalliy doiradan ancha keng va butun markaziy osiyo mintaqasida shuhrat topgan. Umuman olganda bu joylarda klassik musiqaning rivojlanishi avvalidan baquvvat an'analarga ega.

XVIII asrning oxirlariga kelib Qo'qon xonligi alohida davlat sifatida tarkib topishi bilan Farg'ona va Toshkent vohalari uning asosiy o'zagi sifatida yagona madaniy ma'muriy doirani tashkil eta boshlaydi. Ana shu muhitda she'riyat, musiqa, me'morchilik va boshqa amaliy san'at turlarida o'ziga xos uslub yuzaga kelishi va takomillashuviga zamin hozirlanadi. Mazkur uslubning rivojlanish samaralari musiqa va she'riyat borasida ayniqsa sezilarli bo'ldi.

Xususan, Muhammad Umarxon (1809-1822) Vauning o'g'li Muhammad Alixon (1822-1842) davrlarida Qo'qon shoir va sozandalarning dovrug'ikeng tarqala boshladi. XVIII asr oxiri XIX asr boshlarida Qo'qonda Fazliy Namangoniy boshchiligida ko'plab saroy shoirlari faoliyat ko'rsatgan. Shu bilan bir qatorda musiqaga ham katta e'tibor qaratilgan. Iqtidorli sozanda va bastakorlar xizmatga jalb etilgan. Eng muhimi, saroy muhitida mumtoz she'riyat hamda musiqa uyg'unligida maqom yo'llarining ilmiy amaliy asoslari ishlab chiqilgan.

Shu jarayonning boshida turgan sozandalarning nomlari ham tarixda saqlanib qolgan. Agar Buxoro shashmaqomining xotiramiz ilg'aydigan hujjatli tarixi Ota jaloldan, Xorazm maqomlariniki Niyozjon Xo'jadan boshlanadi desak Farg'ona – Toshkent yo'llarining G'ulom Zafariy tuzgan shajarasi Xudoyberdi ustozdan sarhisob qilinishi etirof etish zarur. Yana bir qiziq tomoni shundaki, turli hujjatlarning dalolat berishicha maqom ilmida Xudoyberdi ustoz Xorazmlik Niyozjon Xo'ja maktabida ta'lim olgan. Bu dalil Xorazm va Qo'qon manbaalarida aks ettirilgan "Xorazm musiqiy tarixchasi" da Xudoyberdi ustoz Niyozjon Xo'ja shogirdlaridan ta'lim olgan Atoqli maqomshunoslar qatorida tilga olinadi.

M.Rahmonovning "O'zbek teatiri tarixi" kitobi asrimiz boshida yashagan Farg'onalik san'atkorlarning estaliklari hamda G'ulom Zafariy shajarasiga ko'ra Xudoyberdi ustoz Farg'ona maqomlarining mavjud tartibini tuzganligi va u o'n sakkiz yil Urganchda maqom o'rganganligi qayd etiladi. XVIII asrgachako'hna Urganch Xorazmning eng yirik ma'daniy markazlardan biri bo'lib kelgan.

Shunday qilib, yuqoridagi ma'lumotlarni umumlashtirsak Xudoyberdi

ustoz Qo'qonda saroy sozandalarini boshlig'I bo'lgan, uning shogirdi Ashurali avvalo saroyda badarg'a qilinganida keyin esa erkin faoliyat yuritgan. Bu esa Farg'ona maqomchiligida ham avvallari saroy va undan tashqaridagi ikki hil an'ana barobariga rivojlanib borganligidan darak beradi.

Ikkinchi bir muhim nuqta shundan iboratki XIX asr o'rtalarida Hudoyorxon zamonida san'atga qarshi mudhish voqea yuz bergan. "elda sho'xlik ko'payib dini islomga putur yeta boshladi" degan vaj bilan bir qancha mashxur san'atkorlar, maqomchilar qatil qilingan. Natijada saroyda soz bazimlari man etilib maqom ustozlari markazdan chetroqda faoliyat ko'rsatganlar. Fikrimizcha bularning hammasi o'z navbatida Farg'ona-Toshkent maqom yo'llarini Buxoro va Xorazmnikiga o'xshab yirik turkumlarga uyg'unlashmasdan alohida kuy va ashulalar tarzida tarqalishiga sabab bo'lgan.

Zebo pari laqabli (Ismi Hudoyberdi) sozanda tilga olinishi ham etiborga loyiq. U Farg'ona maktabidan chiqqan zabardast xofiz bo'lgan Shashmaqomning eng go'zal avjlaridan biri aynan shu nom bilan yuritiladi. Bundan chiqadigan xulosa shuki Farg'ona – Toshkent klassik musiqasining ildizlari nafaqat Xorazim balki Buxoro shashmaqomining an'analari bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanganligi hamda maqomotning uchta asosiy uslubi ham yagona negizlariga borib taqalishining qo'shimcha dalilidir.

Farg'ona – Toshkent maqom yo'llarining kelibchiqishi va tarkibiy xususiyatlari ilmiy jihatdan hamkam o'rganilgan. Ushbu masala yuzasidan I. Rajabovning "Maqom masalasiga doir" maxsus bobi ishonchli ma'lumotlardan hisoblandi. Unda Farg'ona Toshkent maqom yo'llari maqomot tizimida o'z ichki qonun qoidalarida nizom va belgilar bilan davom etib kelayotgan mustaqil an'ana ekanligi ochib berilgan. Eng muhimi I. Rajabov tadqiqotida Farg'ona Toshkent maqomlarining tarixi va amaliy tamoyillaridagi buxoro shashmaqomi va Xorazim maqomlaridan farqli jihatlari ko'rsatilgan.

Farg'ona- Toshkent maqomlarining tarixiyildizlariga oid ishonchli yozma man'baalarining tanqisligi hamda ijro etilib yurgan kuy va ashulalarning mukammal tanqidiy matnlarining deyarli yo'qligimavzuni taxlil etishda jiddiy qiyinchiliklar tug'diradi. Bu borada eng chigal masalalardan biri Farg'ona Toshkent klassik musiqasining mundarijasini tuzishdir. Gap shundaki voqea kuy va ashulalarning faqat ayrim qismigina sharaflil maqom otlari bilan yuritiladi. Farg'ona Toshkent yo'llarining belgili maqom yoki ularning sho'balariga ergashib keladigan qismlariga aynan o'xshaydigan joylari ko'p.

Farg'ona – Toshkent maqom yo'llarining 30- yillardan keyingi tarixi esa sozandalarning xotirasidava ijrolari bitilgan nota va audio yozuvlarida saqlanibkelinmoqda. Anashu xilma- xil ma'lumot va dalilarni bir butun an'ana sifatida o'rganish farg'ona Toshkent yo'llarining maqomot tizimidagi o'rni va

ahamiyatini tushunishga yordam beradi.

Shu yillar mobaynida Farg'ona Toshkentmaqomlari xali o'z manzilida to'laqonli istemolda bo'lib, doimiy ijro etilib yurganda Farg'ona vodiysidanchiqqan Axmadjon Umirzaqov, Ashurali Odilov, Abduqodir Ismoilov, Usta Ro'zmatxon Isaboyev, Muhiddin Hoji, Hayit Oxun, Berkinboy Fayziyev, Jo'raxon sultonovlar shuxrat qozongan. Toshkent va uning atroflarida yetishgan Sultonxon tanburchi, Mulla To'ychi, Shorahim Shoumarov, Boboxon va Akmalxon So'pixonov bu maktabning eng ko'zga ko'ringan vakillari bo'lib xisoblanganlar. Keyinchalik Toshkent maqom maktabi namoyondalari sifatida aka- uka Shoakbar, Shoolim, Shoqosim Shojalolovlar faoliyat ko'rsatadilar. So'pixonovlar va Shojalolovlarning farzandlari bugungi kunda mumtoz an'analarning davomchilari bo'lib maydonga chiqmoqdalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O. Matyoqubov "Maqomot" (Toshkent 2004)
2. I.Rajabov "Maqomlar" (Toshkent 2006 yil)
3. I.Rajabov "Maqom masalalariga doir" (Toshkent 1963 yil)
4. Sh. Matyoqubov "An'anaviy ijrochilik uslubyoti" (Toshkent)
5. A. Fitrat "O'zbek klassik musiqsi va uning tarixi" (Toshkent, Samarqand 1927 yil)
7. R. Yunusov "Ozbek xalq musiqa ijodi" (Toshkent 2006 yil)
8. R. Yunusov "Fattohxon hofiz qadri" (Jannatmakon, Maqola)